

GUNNILBO KYRKA

Gunnilboby 5:1, Gunnilbo församling, Skinnskattebergs kommun, Västmanlands län

BESKRIVNING

Kyrkomiljön

Gunnilbo socken är belägen vid ett biflöde till Hedströmmen, i det skogrika landskapet norr om sjöarna Lillsvan och Långsvan. Den mesta bebyggelsen finns samlad runt ett antal numera nedlagda järnbruk, varav Bockhammar och Färna är de mest kända.

Kyrkplatsen ligger i norra änden av ett flackt, uppodlat landskapsparti. En allékantad gammal landsväg leder fram till kyrkan. Norr om denna finns ett f d kyrkstall kvar, samt kyrkvaktarbostaden och den friköpta Prästgården. På en höjd, lite avskilt ligger Karlslunds skola från 1879, byggd i vinkel.

Kyrkan med omgivande kyrkogård är anlagd på plan mark. I norr vidtar en skogbevuxen höjd. I skogsbrynet ligger församlingens klockarbostad/kyrkvaktarbostad, kallad Fågelbacken. Nedanför till höger skymtar ett före detta kyrkstall. Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården utbreder sig mest söder om kyrkan, inhägnad av en kallmurad kyrkogårdsmur. Södra murens krön är täckt med järnhällar. I väster finns en grindöppning med ett kort järnstaket och i söder en grind mellan tegelmurade stolpar.

Grusade gångar leder från muröppningarna fram till kyrkan och utmed murens insida. Så gott som hela gravvårdsområdet är gräsbevuxet, fränsett enstaka bevarade sandgravar. Gravstenarna är generellt låga. I sydost finns Färna/Bockhammars gravkor från 1782, med valmat tak och putsade fasader dekorerade med linjerustik. Norr om kyrkan finns ett litet bårhus, byggt 1954 efter ritningar av arkitekt Bernhard Schill.

Kyrkobyggnaden som fullbordades 1835 omfattar ett rektangulärt långhus med kor i öster, rundad sakristia utanpå östra gaveln, samt västtorn. Väggarna består av gråsten och tegel. Fasaderna är spritputsade och har putsbrukets naturligt gråbruna färg, jämte vita, slätputsade band runt muröppningar och i hörn. Fönsteröppningarna är stora, rundbågiga och ganska grunda. I överstyckena har dragits profilerade putslistor med droppornament. Fönsternickerierna är målade med ljusgrå linoljefärg och i fönsterbågarna sitter täta spröjsverk av trä, med smidda beslag och enstaka öppningsbara rutor för vädring. Mitt på långsidorna finns igensatta portaler med rundfönster. Utmed takfoten löper en profilerad list. Långhuset har ett sadeltak med svartmålad järnplåt i skivtäckning och sakristian ett plåttäckt halvkupoltak. Tornets tak är flackt, fyrsidigt, med utsiktsplattform och en plåtklädd vit, glasad lanternin med pyramidformigt tak och förgylld, korskrönt glob.

Kyrkans fasader var ursprungligen avfärgade i en grågul nyans. Vid renovering 1973 avfärgades bara omfattningarna. Yttertaket täcktes av spån fram till 1895, då byte till falsad plåt skedde. Fritrappan upp till sakristians ingång göts 1920-21 – Digitalfotografier Svensk Klimatstyrning AB (det översta) och Rolf Hammarskiöld (de nedre tre)

Inträde sker i väster genom tornet, med rundbågig portal och plåtbeslagen dörr. Vapenhuset har golv av hyvlad kalksten och släta, vitkalkade väggar. Innanför är en liten förhall med panelklätt tak och dörrpartier av oljad furu - till WC, städskrubb och väntrum.

Vapenhuset var länge bara ett litet vindfång. Då en läktarunderbyggnad tillkom 1965-66 flyttades dörröppningen mellan vapenhus och kyrkorum längre in - Digitalbilder Svensk Klimatstyrning AB

Kyrkorummet täcks av ett putsat tunnvalv med spänd väv, nedtill avslutat med en profilerad list som även delar den raka östra väggen i vägg och röste. Målning har skett med emulsionsfärg i en enhetlig, gråvit nyans. Altaret är av marmorerat trä, med öppen halvcirkelformig altarring framför. Bakom altaret är en grund nisch, som pryds av en monumental muralmålning föreställande Kristus på korset, gjord 1922 av Olle Hjortsberg. Vid förnyelse 1965-66 tillkom målningens inramande pilastrar och det bågformiga fältet ovanför. Kyrkans ursprungliga altarprydnad, ett förgyllt kors, är uppställt mitt på norra långsidan, i valvet till en igensatt dörröppning. I mittgången ligger kalksten med markant, hyvlad yta, i koret dessutom gravhällar och i bänkarna lackade brädgolv. Bänkinredningen från 1965-66 är traditionellt sluten, men fasaderna uppvisar dåtidens moderna former och ytorna är betsade. Framme på norra sidan finns en åttasidig predikstol, samtida med kyrkan, fast med en marmorering gjord 1965-66.

Vid omgestaltning 1965-66 återinfördes sluten bänkinredning. Altare, altarring och predikstol som förut varit ljusgrå marmorades i flera nyanser och blev rikare förgyllda – Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Korets gravhällar kommer från den gamla träkyrkan. Då denna revs lades hällarna ut på kyrkogården, där de låg fram till 1885. Vid inre förnyelse detta år flyttades de in i den nuvarande kyrkans kor.

Sakristian bakom koret har ett plant, putsat tak, slätputsade, vita väggar och höga fönster med järnluckor. Golvet består av breda, oljade furubräder. Möbleringen är från kyrkans tillkomsttid.

Sakristians brädgolv lagades 2002, samtidigt med en mögelsanering då tidigare källare för nattvardsvin togs bort –
Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Läktaren - Digitalfoton Rolf Hammarskiöld

Läktaren i väster har en rak, spegelindlad barriär på räfflade kolonner. Orgelfasaden i nyklassisk stil byggdes 1869 av E A Setterquist. På läktarens norra sida finns ursprungliga slutna bänkkvarter kvar.

Kort historik

År 1612 fick Odensvi församling tillstånd att uppföra ett kapell i Gunnilbo by, i socknens nordliga skogsfjärding där järnhanteringen snabbt ökade. Med den följde att Gunnilbo bildade eget pastorat 1638. Snart hade kapellet blivit för trångt och 1662 byggdes en större kyrka, vars väggar hade omvittnat kraftigt timmer. Trots de rejält tilltagna dimensionerna visade sig kyrkan bristfällig. Vid sockenstämma 1794 konstaterades att en upprustning skulle bli dyrbar, utan att tillgodose den fortsatt växande församlingens behov. Därför beslutade stämman att en stenkyrka skulle byggas, men sedan avstannade processen under lång tid, eftersom finansiering saknades och socknens mäktigaste bruksförvaltare motsatte sig nybygget.

Först efter laga syn 1820 och prostvisitation 1823 kom projekteringen i gång. Byggmästare Olof Sjöström upprättade en nybyggnadsritning, vilken efter bearbetningar blev antagen av Överintendentsämbetet.

Kyrkobygget pågick åren 1825-35, lett av byggmästare Sundin från Hedesunda. Fasaderna blev då avfärgade i en grågul nyans och yttertaket täcktes med spån av asp. Fönstersnickerierna var desamma som idag. Över kyrkorummet slogs ett stort tunnvalv av trä, med gipsad yta. Trägolvet lades och på vardera sidan om mittgången byggdes slutna bänkkvarter som senare målades i ljusgrå "pärlfärg". Likadant färgsattes korets öppna, kolonnförsedda altarring och altaret av trä. Nischen i bakomvarande vägg var avsedd för en altartavla, men i brist på sådan uppställdes ett förgyllt kors. På läktaren i väster fanns först en orgel från 1784, tillvaratagen från den tidigare träkyrkan. Nuvarande orgel kom på plats 1869.

En i hög grad teknisk förnyelse skedde 1885-86, efter arkitekt Gustaf Petterssons handlingar. Då borttogs kyrkorummets ursprungliga trägolv och bänkkvarter. För att slippa framtida rötskador blev istället ett cementgolv gjutet och på detta ställdes öppna bänkrader. I koret lades gravhällar från den gamla träkyrkan, vilka legat på kyrkogården i 60 år men nu flyttades in. Värmekälla i form av en vedeldad ugn från Ankarsrum tillkom på kyrkorummets norra långsida, framför dörröppningen som igensattes då. Nästa modernisering i tidens anda var då yttertaket 1895 belades med falsad, svartmålad plåt i skivtäckning, istället för tidigare spån.

Flera gånger under 1800-talet var frågan om en altartavla uppe till diskussion inom församlingen, utan att leda till något beslut. Först vid en inre renovering 1920-21 fick kyrkan altartavla: konstprofessor Olle Hjortsbergs freskomålning direkt på väggen ovan altaret. Målningen i naturalistisk stil avbildade den korsfäste Kristus mot en flammande röd himmel. Den gav kyrkorummet en starkare särprägel men väckte också motvilja hos många inom församlingen. I mitten av 1960-talet restes krav på en annan altartavla, vilket ledde till en debatt som fick uppmärksamhet på riksnivå. Frågan avgjordes vid kyrkostämman den 31/10 1965, då man enhälligt valde att behålla Hjortsbergs konstverk.

En tanke med Olle Hjortsbergs stora målning i koret var att minska ödsligheten som många upplevde i Gunnilbo kyrka. Somliga fann dock Kristusgestalten anstötlig, andra tyckte att målningen skänkte en dyster stämning. Ännu mer kritiserades den öppna, ådrade bänkinredningen från 1885-86. Av stiftets kyrkor var Gunnilbo den som längst hade kvar en vedeldad kamin - fram till 1965-66, då omgestaltning gjordes till det utseende som visas på nästa sidas bild. Digital kopia av foto taget 1965, tillhörande Gunnilbo församlingsarkiv

Restaureringen som följde 1965-66 blev kontroversiell: Församlingen hade visserligen valt att behålla altarmålningen, men konservator Gösta Lindström fick i uppgift att ändra målningens uttryck. Den rödflammiga himlen bakom den korsfäste överströks med en neutral, vit färg och nischen inramades med pilastrar, båge och predella.

Det omgestaltade kyrkorummet, fotograferat 1966

Andra åtgärder som genomfördes vid förnyelsen 1965-66 var att betonggolvet från 1903 revs ut, nya undergolv göts och därpå lades kalksten i mittgång och kor. I norra och södra sidorna lades brädgolv på regler. De öppna "bönhusbänkarna" kasserades och kyrkorummet återfick slutna bänkkvarter, fast i ganska modern tappning. Istället för tidigare kalkavfärgning blev valv och väggar målades med emulsionsfärg, valvet dessutom överspönt med väv. Altaret, altarringen och predikstolen som förut varit ljusgrå fick nu en mörkare grå lasering och marmorade speglar. Altarkorset från 1835 nedtogs från tornkammaren och placerades i nischen mitt på norra långsidan, där en plats blivit ledig sedan den vedeldade kaminen ersatts med elvärme. En läktarunderbyggnad gjordes för WC, väntrum och ny läktartrappa.

Senaste yttre renoveringen skedde 1973. Då kalkavfärgades bara omfattningarna, medan de stora väggytorna fick ha kalkbrukets naturligt gråbruna färg. Fönstren försågs med inre bågar.

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Kyrkan i Gunnilbo från 1835 är en exponent för de många nyklassicistiska kyrkor, ibland kallade Karl-Johanskyrkor eller Tegnérkador, vilka uppfördes i hela landet under 1800-talets första hälft. Typiska yttre drag som går igen är tornets lanternin med omgivande plattform, ett rakt avslutat kor som inte särskilt redovisas i fasaden och sakristians placering i en utbyggnad bakom koret. Nämnas skall även långsidornas symmetriskt placerade fönster och mittportaler, de senare dock igransatta. Exteriören har behållit en hög grad av ursprunglighet. Till förändringarna hör 1895 års byte från spån till falsad plåt på yttertaket och fasadernas färgsättning, som är resultatet av den senaste större renoveringen 1973. Då valdes att avstå från avfärgning och istället låta putsbruket ha sin naturligt gråbruna färg.

Mest ursprunglig i kyrkans interiör är den spegelindelade läktarbarriären, målad med ljusgrå oljefärg och förgyllda ramstycken kring fyllningarna. Uppe på läktaren finns dessutom ett bevarat bänkkvarter från 1835. Altare, altarring och predikstol tillkom också samtidigt med kyrkan, men deras färgsättning ändrades avsevärt - till nuvarande marmorering - vid arkitekt Claes Laurents omgestaltning 1965-66. Då blev också golven av hyvlad kalksten lagda och kyrkorummet återfick slutna bänkkvarter, men med för tiden modern form och träytorna lämnade synliga. Vid målningen av valv och väggar övergavs kalkfärgen för en emulsionsfärg, enligt uppgift med plasttillsats. De ändrade formerna och materialen har gjort att kyrkorummet förlorat mycket autenticitet. Stilen är dock alltjämt nyklassicistisk.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Kyrkans nyklassicistiska exteriör från 1835 är bevarad till sina huvuddrag, trots att långsidornas portaler blivit igensatta. Att de ursprungliga fönstersnickerierna finns kvar är ovanligt. (Visitationsprotokoll från 1800-talet redovisar att fasaderna då var avfärgade i en mer gulgrå nyans, något värt att beakta vid kommande renovering)
- Gunnilbo är en av stiftets få kyrkor som ännu har manuell klockringning
- Olle Hjortsbergs muralmålning i korets nisch, är av stort konsthistoriskt värde. Dock miste målningen sin ursprungliga bakgrund, en röd skymningshimmel, vid en diskutabel renovering 1965-66. Himlen lär finnas kvar under nuvarande färgskikt.
- På läktaren finns ett bevarat bänkkvarter från 1835.

- Kyrkogårdsmuren från 1800-talets förra hälft är av stort kulturhistoriskt värde. Av särskilt lokalhistoriskt intresse är järnhällarna som täcker södra muren.
- Färna och Bockhammars gravkor från 1782 är ett i sitt slag påkostat byggnadsverk med en avancerad fasadutformning, vilket i synnerhet gäller portiken.

Redaktionella uppgifter

Inventeringsperiod: 2004-12 och 2005-12

Fältinventering: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Rolf Hammarskiöld, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Rapporten färdigställd: 2006-05-30

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksantikvarieämbetets antikvarisk-topografiska arkiv (ATA):

- Protokoll från inventering den 28 augusti 1830

Skinnskattebergs kyrkliga samfällighets arkiv/Gunnilbo församlingsarkiv (SKS/GF):

- O I a; 6, handlingar inför byggandet av bårhus 1954
- O I a: 7, Restaureringsförslag 30/1 1964, slutbesiktning 4/3 1966

Västerås stifts arkiv (VS):

- Västerås domkapitel E IV b: 30, inventering 1840
- Västerås domkapitel E IV b: 30, inventarium upprättat vid visitation 1850
- Västerås domkapitel E IV b: 30, inventarium 1877
- Västerås domkapitel E IV b: 30, inventarium 1922
- Västerås domkapitel E V a: 10, Ämbetsberättelse för åren 1949-55
- Västerås domkapitel F III a: 40, Protokoll från biskopsvisitation den 12/7-1904

Litteratur

Ek, I: Gunnilbo kyrka – Kort historik – 1977

Lorichs, Lorenz Ludvig: Gunnilboboken – Färnabruk 1952

Selmer, Nils: Kyrkoinvigningar; Gunnilbo kyrka/*Västerås stiftsbok 1967, s 159-162/*

Sjögren, Josef: Orgelverken i Västerås stift – En historisk översikt 1952, Nordiska museet/Stockholm 1952

Övriga tryckta källor

- Artiklar rörande debatten om altartavlan i Gunnilbo kyrka, införda i Aftonbladet & Expressen 27/10 1965, Svenska dagbladet 28/10 1965 och Västmanlands läns tidning 27/10 1965
- Artikel om restaureringen av altartavlan, införd i Västmanlands läns tidning 13/1 1966
- Artikel om yttre renoveringen 1973, införd i Västmanlands läns tidning 25/5 1973

Sammanställning av viktiga händelser före den nuvarande sockenkyrkans tillkomst, relaterade till källor

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1612	Nybyggnad	En kapellbyggnad av trä uppfördes i Gunnilbo by, som då tillhörde Odensvi bergsfjärding		Lorichs, s 30-32
1638		Gunnilbo blev eget pastorat, genom beslut av drottning Kristina		Lorichs, s 8
1649		Gunnilbo och Heds socknar förklarades för bergslager, överfördes till Skinnskattebergs bergslag		Lorichs, s 8
1661-70 (ca)	Ändring - ombyggnad	Kapellet byggdes ut till större kyrka, alternativt nybyggdes församlingskyrka där tidigare varit ett kapell. Bygget drog ut på tiden.		Lorichs, s 32-33 VLT 1935-04-03
1782	Nybyggnad	Färna/Bockhammars gravkor uppfördes på kyrkogårdens sydöstra del		Fasadinskriftion
1794		Vid sockenstämma den 16/2 1794 beslöts att riva träkyrkan och bygga en större i sten.		Lorichs, s 40
1813 -		Dagens kyrkogårdsmur byggdes		
1830	Äldre kulturhistorisk inventering	Sista inventeringen av den gamla träkyrkan i Gunnilbo skedde den 28 augusti 1830. Då konstaterades att byggnaden var i dåligt skick och att bygget av en ny stenkyrka påbörjats. Uppgift saknas om när träkyrkan revs.		ATA: Protokoll från inventering den 28 augusti 1830

Sammanställning av viktiga händelser för kyrkan, relaterade till källor

1825-35	Nybyggnad – kyrkan i sin helhet	Bygget av Gunnilbo kyrka pågick i tio år. Murarna byggdes mest av gråsten. Stora rundbågiga fönster togs upp, ingångar i väster och mitt på norra och södra sidorna. Sakristia placerades i en lägre utbyggnad bakom koret. Kyrkorummets slutna bänkkvarter, predikstol målad med ljusgrå pärlfärg och förgyllningar, samt kolonnförsedd ljusgrå altarring. Istället för altartavla uppsattes ett förgyllt kors. På läktaren i väster placerades en Schwan – orgel från 1784 som tillvaratagits från den tidigare träkyrkan. Den nybyggda kyrkan invigdes på Sankt Michaels dag, den 4/10 1835	Byggmästare Olof Sjöström	VS: E IV b; 30, inventering 1840 Lorichs, s 42-44
1869	Fast inredning – orgel	10-stämmigt orgelverk installerades på läktaren. Den tidigare Schwan – orgeln från 1784 såldes till Kungs - Barkarö kyrka	Orgelbyggare E A Setterquist	VS: E IV b; 30, inventarium 1877 Sjögren, s 127
1885-86	Ändring – ombyggnad, golv Fast inredning – bänk - inredning	Brädgolvet borttogs och nya golv av cement göts i koret lades kyrkoherde Barchaeus och patron Måns Christiersons gravhällar som förut var ute på kyrkogården (fast först i gamla kyrkans kor) De slutna bänkkvarteren togs bort; istället tillkom tre öppna bänkrader bestående av inalles 60 bänkar Kyrkan fick värmekälla: en vedeldad ugn (Ankarsrum) mitt på kyrkorummets norra långsida, framför den samtidigt igensatta dörröppningen.	Arkitekt Gustaf Pettersson	VS: F III a: 40, prostvisitation 11-12/7 1903
1895	Ändring – ombyggnad, tak	Yttertaket fick ny täckning av bräder och därpå järnplåt - istället för tidigare spån		VS: F III a: 40, prostvisitation 11-12/7 1903 Lorichs, s 44

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1920-21	Ändring – restaurering Arkitektonisk utsmyckning – måleri, interiör	Sommaren 1920 påbörjades inre restaurering, vilken fortsatte nästföljande sommar. Valv och väggar rengjordes från sot och vitkalkades. Alla inredningsnickerier ommålades, fränsett bänkarna. Väggen bakom altaret blev i slutet av juni 1920 dekorerad med en bild av den korsfäste frälsaren, målad av professor Olle Hjortsberg. Den korsfäste avbildades i naturalistisk stil, mot en himmel i olika röda nyanser. (Det förgyllda träkors som fanns där förut flyttades till Färna/Bockhammars gravkor) En ingångstrappa av cement byggdes till sakristiingången (istället för trätrappan som ruttnat) Kyrkogården planerades.	Konstnär Olle Hjortsberg (altarmålningen)	VS: E IV b: 30, inventarium 1922 Lorichs, s 46-47
1954	Nybyggnad	Bårhus uppfördes, inbyggt i kyrkogårdsmuren Grunden göts av betong och väggarna murades av siporex. Fasadputs utfördes av cement- och kalkcementbruk. Kalkavfärgning skedde med kalkfärg som brutits med aningen grön umbra Kapellrummets väggar kalkputsades och fick kvastad yta, avfärgad i grågul nyans. Golven göts av betong. Invigning skedde den 12/12 1954	Arkitekt Bernhard Schill	VS: E V a; 10, Ämbetsberättelse 1949-55 GF/SKS: O I a; 6, arbetsbeskrivning 16/10 1951
1965		Inför planerad inre renovering pågick en livlig debatt om Olle Hjortsbergs målning i koret. En del var kritiska till Kristusgestaltens naturtroget återgivna nakenhet, andra tyckte att den var för dystert. Frågan avgjordes vid kyrkostämman den 31/10 1965, då man enhälligt valde att behålla målningen.		Aftonbladet & Expressen 27/10 1965, SVD 28/10 1965, VLT 27/10 1965
1965-66	Ändring – ombyggnad, interiör, golv Fast inredning – altare, bänk-inredning	Stor upprustning juni 1965-februari 1966: <ul style="list-style-type: none"> Nya fönsternickerier insattes, där så krävdes. Betonggolvet från 1903 revs ut, nya undergolv av betong göts och över dessa lades kalksten med grovhyvlat yta i mittgång, brädgolv på reglar i bänkkvarteren. I samband med detta rätades golvet, som förut lutat 15 cm ner mot altaret. Pilastrar av trä sattes upp på ömse sidor om altartavlan, samt ny vägghängning Över altartavlan målades en rundbåge al secco Sluten bänkinredning byggdes, med laserade fasader Altare och altarring laserades/marmorades Framme på kyrkorummets södra sida murades ett tegelfundament med kopparbeslagning för kyrkans dopskål i silver (1700-tal) Tegelmuren slammades. Altarkorset från 1835 nedtogs från tornkammaren och placerades i nischen mitt på norra långsidan. I västra delen, under läktaren, byggdes ny vägg av 1½ stens tegel för kapprum, läktartrappa, förrum, toalett och förrum nya paneler och dörrpartier tillkom I sakristian sattes nytt, inre dörrparti Återinvigning skedde Kyndelsmässodagen 1966 	Arkitekt Claes Laurent Byggnadsfirma E H Nordvall Ramnäs elaffär Konservator Gösta Lindström Bröderna Färnquists möbelfabrik, Sala Organist Martin Andersson (murat fundament till dopfunten)	GF/SKS: O I a: 7, Restaurerings-förslag 30/1 1964 slutbesiktning 4/3 1966 Selmer, s 159-161 VLT 13/1 1966

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1973	Vård/ underhåll – exteriör	Stor yttre renovering: Fasadputsens rengjordes och lagades. De spritputsade väggfälten avfärgades inte, medan omfattningarna ströks med Gotlandskalk Fönstren försågs med inre bågar Långhusets plåttak rengjordes, lagades och ommålades På tornet lades helt ny, fabrikslackad plåt Även gravkorets fasader lagades och avfärgades, plåttaket blev omlagt.	Arkitekt Claes Laurent Byggnads AB Egon Nordvall	ATA: RAÄ ärende 5283/73 VLM: Beskrivning 21/3 1973, foton VLT 25/5 1973 Fagerstaposten 28/9 1973
1977	Vård/ underhåll – exteriör	Tornets hörnpartier lagades och avfärgades på nytt, sedan puts och färg släppt i förtid		Fagerstaposten 1977-12-16
1996	Vård/ underhåll - exteriör	Fönstren ommålades med linoljefärg i likadan nyans som förut		VLM: rapport 1998-04-15, 98: 112-316